

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

TASHQI MOTIVATSIYANI SHAKLLANTIRISHDA TANQIDIY FIKRLASHNING FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI

Burxonova Ra'no Xolboy qizi

Jizzax davlat pedagogika universiteti, tayanch doktoranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning dolzarbligi, ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashdan foydalanish, o'quvchilar tanqidiy fikrlash qobiliyatini ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim, tanqidiy fikrlash, tashqi motivatsiya, ijodiy fikrlash, o'quvchi.

ФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ В ФОРМИРОВАНИИ ВНЕШНЕЙ МОТИВАЦИИ

Бурхонова Раъно Холбой кизи

Джизакский государственный педагогический университет, базовый докторант

Аннотация

В статье рассматривается актуальность развития навыков творческого мышления учащихся начальной школы, использование критического мышления в образовательном процессе, а также важность развития навыков творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: начальное образование, критическое мышление, внешняя мотивация, творческое мышление, ученик.

THE FUNCTIONAL FEATURES OF CRITICAL THINKING IN SHAPING EXTERNAL MOTIVATION

Burkhonova Ra'no Kholboy qizi

Jizzakh State Pedagogical University, Basic Doctoral Student

Abstract

This article discusses the relevance of developing creative thinking skills in primary school students, the use of critical thinking in the educational process, and the importance of developing students' creative thinking skills.

Keywords: elementary education, critical thinking, external motivation, creative thinking, student.

Ta'lim jarayonida o'quvchining bilimni o'zlashtirishi endilikda faqat dars mazmunini egallash bilan izohlanmaydi. Mazkur jarayon axborot oqimining keskin ortishi, raqamli texnologiyalarning o'quv faoliyatiga tizimli ravishda integratsiyalashuvi, ijtimoiy tarmoqlarda muloqot va diskurslarning faollashuvi, shuningdek, turli madaniy tajribalar bilan bevosita va bilvosita o'zaro ta'sir sharoitida amalga oshadi. Ana shu kontekstda o'quvchilarni o'rganishga undaydigan motivatsion omillar ham murakkablashadi: bir tomondan, baho, imtihon, sertifikat, ijtimoiy e'tirof, musobaqa va mukofot kabi tashqi rag'batlar keng qo'llanadi; ikkinchi tomondan esa, tashqi rag'batning noto'g'ri yoki haddan tashqari "nazorat qiluvchi" shakllari o'quvchida mexanik bo'ysunish, o'rganishga instrumental munosabat, yuzaki ishtirok va qisqa muddatli natijaparastlikni kuchaytirishi mumkin. Guruhda ishlashni baholash tizimiga qattiq bog'lab

qo'yish yoki hamkorlikni "majburiy" talabga aylantirish ham o'quvchining ishtirokini mukofot va jazoga qaram qilib qo'yishi, natijada o'rganish samaradorligini pasaytirishi haqidagi mulohazalar buni nazariy jihatdan ham, amaliy dalillar bilan ham ko'rsatadi.

Shu nuqtada tanqidiy fikrlash yondashuvi tashqi motivatsiyani shakllantirish masalasiga faqat "rag'bat berish texnikasi" sifatida emas, balki o'quvchining maqsad qo'yishi, baholash mezonlarini anglash, dalil-isbotni farqlash, o'z-o'zini nazorat qilish va qiymat-mazmun jihatidan asoslangan tanlov qilishga qodir shaxs sifatida kamol topishiga xizmat qiladigan integral madaniy-kognitiv mexanizm sifatida kirib keladi. Tanqidiy fikrlashni metakognitiv va o'zini-o'zi boshqarishga tayanadigan jarayon sifatida talqin qiluvchi yondashuvlar, shuningdek tanqidiy fikrlashning ta'limda turli rubrikalar, standartlar va baholash instrumentlari orqali o'stirilishi mumkinligini ko'rsatadigan tadqiqotlar aynan shu fikrni mustahkamlaydi.

Biroq bu yondashuvning samarasi o'quv muhitining ijtimoiy-axloqiy sifatlaridan ajratib qaralganda to'liq ochilmaydi. O'quvchi tanqidiy fikrlashni amalda ishlatishi uchun u savol berish, shubha qilish, dalil talab etish, muqobil fikrni tinglash, tengdosh bilan bahslashish, xatoni tan olish va fikrini qayta ko'rib chiqish kabi "intelektual jasorat"ni namoyon etishi kerak bo'ladi. Bunday xulq esa faqat tolerantlik madaniyati – hurmat, bag'rikenglik, muloqot etikasi, turli nuqtai nazarlarni inkor etmasdan muhokama qilish, kamsitmasdan baholash imkonini beradigan psixologik xavfsiz muhit mavjud bo'lgan taqdirdagina barqaror shakllanadi. Tolerantlikni pedagogik muammo sifatida ta'lim muhitida "o'zaro tushunish va hurmat"ni ta'minlaydigan shart-sharoitlar bilan bog'lovchi yondashuvlar, shuningdek tolerantlik madaniyatini jamiyat barqarorligi va demokratik munosabatlarning muhim sharti sifatida tavsiflovchi o'zbek ilmiy manbalari bu dolzarblikni bevosita ta'kidlaydi.

Shunday qilib, nazariy muammo quyidagicha kesishadi: tashqi motivatsiya ta'lim amaliyotida zarur va tabiiy hodisa bo'lsa-da, u qanday sifatda shakllantirilsa, o'quvchi o'rganishning mazmuniy-qiymatli mohiyatidan shunchalik uzoqlashishi yoki, aksincha, tashqi rag'batlarni o'zining ichki maqsadlari bilan uyg'unlashtirishi mumkin. Bu jarayonda tanqidiy fikrlashning funksional xususiyatlari (tahlil, baholash, xulosa, tushuntirish, refleksiya, o'zini-o'zi boshqarish) tashqi rag'batni "nazorat"dan "mazmun"ga ko'chirishga xizmat qiladi; tolerantlik madaniyati esa aynan shu ko'chirishning ijtimoiy-psixologik shartini yaratadi. Tanqidiy fikrlash va tolerantlikning o'zaro bog'liqligini diskursiv makon parametrlari sifatida ko'rgan rus tilidagi tadqiqotlar, shuningdek tanqidiy uslubdagi fikrlashga ega o'quvchilarda noaniqlikka tolerantlik va ijodkorlik munosabatini empirik ko'rsatgan ishlar ham bu kesishuvning nazariy asosini kengaytiradi.

Ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlashning funksional xususiyatlarini tashqi motivatsiya shakllanishi bilan bog'lash uchun, avvalo "funksiya" tushunchasiga kognitiv, metakognitiv, ijtimoiy-kommunikativ va qadriy-axloqiy o'lchovlarda yondashish maqsadga muvofiq. Birinchi qatlam – kognitiv-analitik funksiya: o'quvchi ma'lumotni tahlil qiladi, ajratadi, kategoriyalaydi, asosiy va ikkilamchi dalillarni farqlaydi, ishonchlilik va relevanti (mavzuga daxldorlik) mezonlaridan foydalanadi. Tanqidiy fikrlashni baholash va o'qitishga doir meta-tahliliy ishlar tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish uchun strategiyalar yondashuvlar turlicha bo'lsa-da, ularda aynan tahlil va baholash komponentlari doimiy yadrolardan biri ekanini ko'rsatadi. Bu funksiya tashqi motivatsiya bilan bog'langanda shuni anglatadiki: o'quvchi baho, mukofot yoki ijtimoiy e'tirof kabi tashqi rag'batni "maqsadning o'zi"ga aylantirib yubormasdan, uni o'quv vazifasining mazmuniy maqsadlari bilan bog'lash imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, baho shunchaki nazorat signali sifatida emas, balki kompetentlik haqida informatsion qayta aloqa sifatida talqin qilina boshlaydi; bu esa bahoning nazorat qiluvchi emas, ma'lumot beruvchi funksiyasini kuchaytiradi. SDT doirasida informatsion qayta aloqa kompetentlik ehtiyojini qo'llab-quvvatlab, avtonom motivatsiyani kuchaytirishi mumkinligi ko'p bor asoslangan.

Ikkinchi qatlam – metakognitiv va o'zini-o'zi boshqarish funksiyasi: o'quvchi o'z

fikrlash jarayonini kuzatadi, xatolarini aniqlaydi, strategiya tanlaydi, o'z o'rganishini rejalashtiradi va nazorat qiladi. Tanqidiy fikrlashni metakognitsiya va o'zini-o'zi boshqarish bilan bog'lovchi tadqiqotlar tanqidiy fikrlashning faqat "natija" emas, balki "jarayon" sifatida o'zini tekshirish, refleksiya va o'z-qarorini qayta ko'rish amallariga tayanishini ko'rsatadi. Bu funktsiya tashqi motivatsiya shakllanishi uchun strategik ahamiyatga ega: tashqi rag'batlar ko'pincha qisqa muddatli, vaziyatga bog'liq va emotsional jihatdan "tez yoqiladigan" undovchi omillardir; metakognitiv boshqaruv esa o'quvchini "rag'bat bo'lsa ishlayman" degan impulsiv modeldan "rag'batni maqsadimga xizmat qildiraman" degan ixtiyoriy modelga o'tkazadi. Ya'ni tashqi motivatsiya o'quvchining o'zini-o'zi boshqaruvchi tizimiga integratsiyalansa, u nazorat vositasi bo'lishdan chiqib, resursga aylanadi. Buni rus tilidagi ilmiy diskursda "tashqi motivatsiyani ichki motivatsiyaga aylantirish" sifatida talqin qiluvchi manbalar ham uchraydi; bu yerda transformatsiya mexanizmi sifatida refleksiya va tanqidiy tahlil alohida ajratiladi.

Uchinchi qatlam – muammo yechish va transfer funktsiyasi: tanqidiy fikrlash o'quvchiga vaziyatdan vaziyatga ko'nikmalarni ko'chirish, yangi kontekstda moslashtirish, standart bo'lmagan vazifalarda strategiya topish imkonini beradi. Bu funktsiya ko'pincha Bloom taksonomiyasi kabi kognitiv darajalar ierarxiyasi bilan bog'lanib, tanqidiy fikrlash yuqori darajadagi kognitiv amallarni qo'llab-quvvatlashi ta'kidlanadi. Tashqi motivatsiya nuqtai nazaridan esa muammo yechish funktsiyasi shuni anglatadiki: o'quvchi tashqi rag'batga faqat "yakuniy natija" sifatida emas, balki murakkab vazifani bajarish jarayonida qo'llab-quvvatlovchi "oraliq signal" sifatida qaray boshlaydi. Qiyinchilikni yengish, yuqori murakkablikdagi topshiriqni tanlash, vazifani chuqurroq anglash bilan bog'liq tashqi rag'batlar (masalan, vazifa tanlash erkinligi va mezonlarning ravshanligi) o'quvchida ichki ma'no lashuvni kuchaytirishi mumkin. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchining murakkab topshiriqlarni tanlash bo'yicha tashqi motivatsiyasi ichki motivatsiyaga ko'chishiga doir rus tilidagi tahliliy ish ham aynan shu jarayonni tasvirlaydi.

Xulosa o'rinda aytishimiz mumkinki, ushbu maqola tashqi motivatsiyani shakllantirishda tanqidiy fikrlashning muhim rolini ochib berdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish uchun yanada ko'proq tashqi motivatsiyaga ega bo'ladilar. Tanqidiy fikrlash o'quvchilarga vaziyatlarni tahlil qilish, muammolarni aniqlash va ularni hal qilish yo'llarini topishga yordam beradi, bu esa ularning o'ziga ishonchini oshiradi va o'z-o'zini rag'batlantirishga olib keladi. Maqolada, shuningdek, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun turli xil usullar va strategiyalar taklif etiladi, masalan, munozaralar, loyihalar ustida ishlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish. Ushbu usullar o'quvchilarga ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash va sintez qilish, shuningdek, o'z fikrlarini asoslash va himoya qilish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Tadqiqot natijalari o'qituvchilar va ota-onalarga o'quvchilarda tashqi motivatsiyani rivojlantirish uchun tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga e'tibor qaratishlari kerakligini ko'rsatadi. Tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish orqali o'quvchilar o'z maqsadlariga erishish va muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan motivatsiyaga ega bo'ladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Chidakwa C., Keru J., Khanare T. Promoting empathy and inclusiveness in the workplace: The role of tolerance, cultural awareness and responsible leadership in South Africa // E-Journal of Humanities, Arts and Social Sciences. – 2023. – Vol. 4, № 12. – P. 91–104. – DOI: 10.38159/ehass.20234129.
2. Halpern D.F., Dunn D.S. Thought and knowledge: An introduction to critical thinking. – London; New York: Routledge, 2022. – DOI: 10.4324/9781003025412.
3. Bozorboyeva N., Tojixojayeva J.D. Ko'p millatli hududlarda tolerantlikni shakllantirishning pedagogik shartlari // Obrazovanie, nauka i innovatsionnye idei v mire. – 2026. – Vol. 98, № 1. – P. 76–83. – DOI: 10.64941/0xkrev42.

4. Путина О.Н. Толерантность и критическое мышление как параметры дискурсивного пространства // Миграционная лингвистика: новые вызовы в исследовании двуязычия и многоязычия. – М.: АНО ДПО «Центр образовательных технологий», 2022. – С. 151–167.
5. Abrami P.C., Bernard R.M., Borokhovski E., Waddington D.I., Wade A., Persson T. Strategies for teaching students to think critically: A meta-analysis // Review of Educational Research. – 2015. – Vol. 85, № 2. – P. 275–314. – DOI: 10.3102/0034654314551063.
6. Teshabayeva Z. O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi; Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi; O‘zbekiston Respublikasi Sport vazirligi; Chirchiq davlat pedagogika universiteti [konferensiya materiallari]. – 2025.
7. Кабышева Г. Таксономия Блума и критическое мышление в педагогическом образовании // Вестник Казахского национального женского педагогического университета. – 2023. – № 3. – С. 37–48. – DOI: 10.52512/2306-5079-2023-3-37-48.
8. Zhurakovskaya V.M., Krivykh S.V. Development of students’ critical thinking as the development of their functional literacy // Vestnik of Samara State Technical University. Series: Psychological and Pedagogical Sciences. – 2023. – Vol. 20, № 3. – DOI: 10.17673/vsgtu-pps.2023.3.2.